

Коваленко А. Ф.
*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри періодичної преси та медіаредагування,
факультет журналістики, реклами та видавничої справи,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова*

**Хронотоп у мемуарному письмі: культурологічний аспект
(за матеріалами збірки Валерія Шевчука «На березі часу.
Ті, котрі поруч: Спогади про сучасників»)**

Проблеми поетики та хронотопу в документалістиці, зокрема в мемуаристиці й автобіографістиці, були предметом уваги багатьох учених, як-то Т. Черкашиної, О. Галича, Н. Копистянської, Н. Ніколіної, Т. Симоновової, І. Сіротіної та ін. Безперечним авторитетом у дослідженні хронотопу та його впливу на текст, поетику, жанрові особливості є М. Бахтін [1], Д. Ліхачов [3] та ін.

Публіцистиці шістдесятників і дисидентів теж присвячено наукові розвідки, однак переважно в історичному, літературознавчому, філософському аспектах Н. Колощук, М. Коцюбинської, О. Рарицького та ін. Пропонуємо проаналізувати мемуари В. Шевчука з точки зору «часу культури» (Л. Коган) [2] як цінний культурний досвід покоління шістдесятників, соціальний досвід дисидентів, що передається сучасному поколінню, дає уявлення про поступ літературного процесу в Україні у 1960-ті, 1970-1980-ті рр., літературної критики, видавничої справи, розвиток української мови тощо.

Виходячи з концепції М. Бахтіна [1] про діалогічну природу слова в літературі, мемуаристику теж можна розуміти, на думку І. Сіротіної [4], як внутрішній діалог автора з персонажами, самим собою та читачем, а також як діалог з іншими творами, своєю епохою тощо. Для реалізації діалогу, вияву комунікаційних настанов визначальною є категорія хронотопу, закладена в композицію збірки і в цілому в авторську концепцію. Чи не тому у вступному слові автора відбувається

самопрезентація, тлумачення власної позиції щодо оцінки культурних, історичних явищ, діяльності письменників тощо. Тут пояснено, хто став персонажами, «добрими людьми», представником якої епохи був і який стосунок до автора мав герой, а також визначено їх, за висловом автора, «географію» (часопростір). Інша частина вступу окреслює авторський хронотоп, презентований культурною столицею України, Києвом, та провінційним культурним осередком — малою батьківщиною В. Шевчука, Житомиром, де формувалися смаки та уявлення про національну культуру, «відчуття рідного й даного назавжди». Часові координати мемуарів і відображених явищ представлені в першій частині образами передшістдесятників, у другій — шістдесятників і пост-шістдесятників, праця ж надрукована 2016 року й адресована сучасному читачеві, тож загалом йдеться про ціле культурне століття.

У цьому діалозі автор використовує посилання на джерела, автентичність яких не викликає сумніву. Основним джерелом аналізованих мемуарів є пам'ять самого В. Шевчука, відновлені ним спогади й події, посилання на власні джерела, записи, статті, рецензії, біографічні моменти, літературні портрети, нариси тощо.

Ретроспективність як хронотопна ознака і принцип нарації присутня в усіх текстах, а розрив у спогадах сягає кількох десятиліть: від спогадів 50-60-х, 80-90-х та 2000-х рр. Причому І. Сіротіна наголошує на тому, що чим більший проміжок часу в спогадах, тим більша ймовірність похибок та «бажане може видаватися за дійсне», прагнення мемуариста відобразити свої пристрасті, тому бачимо досить критичну, подекуди жорстку, іронічну оцінку «середнього покоління», «тоталітарного», народженого в «імперії зла».

Емоційна спрямованість цих мемуарів, виявлення світоглядних позицій В. Шевчука простежується у всіх нарисах. Іноді він на них акцентує або протиставляє іншим представникам шістдесятництва

на кшталт І. Дзюби та І. Світличного, або поетам київської школи, відображаючи таким чином неоднорідність культурного середовища, певний конформізм тощо. Часто в мемуарах В. Шевчук емоційний, демонструє свою філософію, моральні принципи, антирадянську установку. Образ автора поданий у двох іпостасях: як особистість, інтелектуал, знавець іноземної літератури, барокової української літератури та як представник свого покоління з відмінною від загалу позицією, зрештою, як носій національної культурної традиції. У тексті виділяємо такі естетичні категорії, як страждання, свобода, провина, страх, відповідальність, що переживає не тільки сам автор, а й уся українська інтелігенція. Також у ряді літературних нарисів актуалізуються такі моральні імперативи митців, категорії етики, як добро, благо, щастя.

В. Шевчук усвідомлює суб'єктивність жанру мемуаристики і водночас зовнішніх обставин, бачить себе органічною частиною свого покоління. Відтак він прагне точно передати факти, дати, посилання, дедикації тощо, і тому селекція, поділ митців на покоління, представників епохи залежить суто від власних архівів.

Отож, хронотоп у мемуаристиці В. Шевчука насамперед визначає культурну комунікацію поколінь, у ній виражається авторське бачення цих поколінь зсередини, очима очевидця, а тому демонструється їх соціальна пам'ять. На його спогади також впливає ретроспективність як хронотопна й наративна ознака тексту. Сама мемуаристика включена у весь культурний простір України, включаючи навіть діаспору, і тому відбувається загальний діалог поколінь та сучасної свідомості. Індивідуальний хронотоп відображений через портрети, психологічний аналіз образів, що дає уявлення про особистість у цілому, її характер, естетичні та етичні принципи тощо. Система образів підібрана таким чином, щоб репрезентативно відобразити свій час, епоху.

Література:

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. Москва : Искусство, 1986. 445 с.
2. Вишневский Ю. Р., Вишневский С. Ю., Шапко В. Т. Л. Н. Коган о социологических проблемах культуры и личности. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/2011/12/19/1270386428/Vishnevskiy.pdf>
3. Лихачев Д. С. Поэтика древнерусской литературы. *Лихачев Д. С. Избранные труды*: в 3 т. Ленинград : Наука, 1987. Т. 1. С. 490-629.
4. Сиротина И. Л. Культурологический потенциал мемуарного источника: поиски новой парадигмы : Материалы международной конференции (Санкт-Петербург, 26–27 мая 1997 г.) Санкт-Петербург : Изд-во Института Человека РАН (СПб Отделение), 1997. С.78. URL: <http://anthropology.ru/ru/text/sirotina-il/kulturologicheskiy-potencial-memuarnogo-istochnika-poiski-novoy-paradigmy>